

The Impact of Urbanization on Human Development Index in the Provinces of Iran: Quantile Regression Method

Marziyeh Daneshmand Naruee*

Mosayeb Pahlavani, Marziyeh Eafandiari*****

Abstract

Human development index is one indicator of development progress on aspects of human quality in a country. Human development is affected by many variables. One of the main variables is urbanization. On the one hand, urbanization promotes human development by improving the level of income, educational and health services, and on the other hand, with the rapid growth of urbanization, increasing urban congestion, pollution and greenhouse gas emissions negatively affect it. Since rapid and incomplete urbanization has positive and negative effects on the economy, the purpose of this study was to investigate the impact of urbanization on the human development index in the developing countries during the period 1990-2017 with a multiple regression approach. The results show that the effect of urbanization rate on human development index is symmetric, negative and significant, which has become stronger in the upper quantiles. According to other results of this study, health, education and economic growth expenditures have also had a positive effect and CO₂ emissions have also had a significant negative impact on the human development index; the pattern of population growth and migration be considered to changing the laws concerning the creation of new cities in order to adapt the urbanization rate to human development in the cities development plan.

Keywords: Rate of Urbanization, Human Development Index, Health Expenditure, Education Expenditure, Quantile Regression.

JEL Classification: R11, R13, I15, I25, O15.

* Ph.D. Candidate in Economics, University of Sistan and Baluchestan, M.daneshmand.n@gmail.com

** Associate Professor, Department of Economics, University of Sistan and Baluchestan,
pahlavani@eco.usb.ac.ir

*** Associate Professor, Department of Economics, University of Sistan and Baluchestan,
(Corresponding Author), m.esfandiari@eco.usb.ac.ir

Date received: 2021/12/02, Date of acceptance: 2022/04/05

بررسی تأثیرات نرخ شهرنشینی در شاخص توسعه انسانی در کشورهای در حال توسعه: روش رگرسیون چندکی

مرضیه دانشمند نارویی*

مصیب پهلوانی**، مرضیه اسفندیاری***

چکیده

شاخص توسعه انسانی از شاخص‌های پیشرفت در جنبه‌های کیفیت انسانی در کشور است. توسعه انسانی تحت تأثیر متغیرهای زیادی قرار دارد. از اصلی‌ترین متغیرها شهرنشینی است. شهرنشینی از یک سو با بهبود سطح درآمد و خدمات آموزشی و بهداشتی توسعه انسانی را ارتقا می‌دهد و از سوی دیگر با رشد سریع شهرنشینی، افزایش ازدحام شهری، آلودگی، و انتشار گازهای گلخانه‌ای به صورت منفی آن را تحت تأثیر قرار می‌دهد. از آنجاکه شهرنشینی سریع و ناقص تأثیرات و پی‌آمدهای مثبت و منفی و گوناگونی برای اقتصاد دارد، هدف مطالعه حاضر بررسی تأثیر شهرنشینی در شاخص توسعه انسانی در کشورهای در حال توسعه طی دوره زمانی ۱۹۹۰-۲۰۱۷ با رویکرد رگرسیون چندکی است. یافته‌های این مطالعه نشان می‌دهد تأثیر نرخ شهرنشینی در شاخص توسعه انسانی متقارن، منفی، و معنادار و در چندک‌های بالا این تأثیر بیش‌تر شده است. هم‌چنین مخارج بهداشتی، مخارج آموزشی، و رشد اقتصادی تأثیری مثبت در شاخص توسعه انسانی داشته و انتشار CO₂ شاخص توسعه انسانی را کاهش داده است. براساس یافته‌های مطالعه، تدوین برنامه توسعه شهرها منطبق با الگوی رشد جمعیت و مهاجرت و تغییر قوانین و شاخص‌های مربوط به ایجاد شهرهای جدید به منظور انطباق سرعت شهرنشینی با توسعه انسانی راه‌گشا خواهد بود.

* دانشجوی دکتری گروه اقتصاد، دانشگاه سیستان و بلوچستان، M.daneshmand.n@gmail.com

** دانشیار گروه اقتصاد، دانشگاه سیستان و بلوچستان، pahlavani@eco.usb.ac.ir

*** دانشیار گروه اقتصاد، دانشگاه سیستان و بلوچستان (نویسنده مسئول)، m.esfandiari@eco.usb.ac.ir

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۹/۱۱، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۱/۱۶

کلیدواژه‌ها: نرخ شهرنشینی، شاخص توسعه انسانی، مخارج بهداشتی، مخارج آموزشی، رگرسیون چندکی.

طبقه‌بندی JEL: O15، J25، J15، R13، R11.

۱. مقدمه

طی چند دهه اخیر جمعیت شهری در جهان افزایش یافته است. از آغاز قرن بیستم، نسبت جمعیت جهان در مناطق شهری از حدود ۱۴ درصد در سال ۱۹۰۱ به حدود ۵۰ درصد در سال ۲۰۰۰ رسیده است (United Nations Population Division 2018: 78). رشد سریع شهرنشینی در جهان پس از انقلاب صنعتی (industrial revolution) در کشورهای اروپایی آغاز و سپس در کشورهای توسعه‌یافته و در حال توسعه مشاهده شد (Bocquier 2015: 225). داده‌های تاریخی جمعیتی نشان می‌دهد که بیش‌تر کشورهای توسعه‌یافته کنونی سطح بالایی از نرخ شهرنشینی و تولید ناخالص داخلی را دارند. طی چند دهه اخیر چشم‌انداز شهرنشینی در دنیا با سرعت زیادی در حال تغییر بوده است. امروزه نرخ شهرنشینی در کشورهای در حال توسعه به حدود ۵۰ درصد رسیده است (Chen et al. 2013: 1865). در قرن ۲۱ بیش‌تر از هر دوره‌ای به زندگی شهری اشاره شده است. انتظار می‌رود جمعیت شهری جهان از حدود ۲/۸ میلیارد نفر در سال ۲۰۰۰ به ۶/۲۵ میلیارد نفر در سال ۲۰۵۰ برسد و پیش‌بینی می‌شود که بیش‌تر این رشد در آسیا و آفریقا رخ دهد (World Bank 2019: 37). در ایران نیز روند شهرنشینی و افزایش جمعیت شهری با سرعت بیش‌تری در مقایسه با کشورهای در حال توسعه طی شده است. طی یک دوره حدود پنجاه‌ساله (۱۳۴۸-۱۳۹۸) جمعیت شهری در ایران نزدیک به ۳۷ درصد رشد داشته است (مرکز آمار ایران ۱۳۹۹). هیچ‌کشوری بدون شهرنشینی پایدار توسعه نیافته است. شهرنشینی تأثیر بالقوه مثبتی در فعالیت‌های اقتصادی دارد و نقش مهمی در تأمین بیش‌تر فرصت‌های شغلی و افزایش دسترسی به خدمات اساسی دارد. شهرها کشاورزی با بهره‌وری کم را به صنعت پرمصرف و اقتصاد تحت هدایت بخش خدمات تبدیل می‌کنند. در کشورهای در حال توسعه شهرها موتور رشد اقتصادی‌اند. شهرها حدود ۷۰ درصد از تولید ناخالص داخلی جهانی را تشکیل می‌دهند (Fujita and Thisse 2002: 127; Henderson 2003: 53; Tripathi 2013: 11).

روند توسعه شهرنشینی با توسعه شهری و افزایش نرخ شهرنشینی و مهاجرت افراد بیش تری از مناطق روستایی به مناطق شهری ارتباط مستقیم دارد. مناطق شهری در مقایسه با مناطق روستایی فرصت‌های بهتر کسب و کار، امکان فراگیری مهارت‌های جدید، فرصت‌های بهتر برای آموزش، و دسترسی بهتر به نظام بهداشتی دارند که در مجموع سبب بهبود سرمایه‌های انسانی در مناطق شهری خواهد شد (Choy and Li 2019: 506; Zi 2017: 212; Ji and Zhang 2020: 117). از سوی دیگر، از آن‌جاکه مناطق شهری در مقایسه با مناطق روستایی زیرساخت‌های بهتری برای انجام فعالیت‌های اقتصادی دارند، مکان مناسب‌تری برای فعالیت‌های اقتصادی‌اند و عمده فعالیت‌های اقتصادی از مناطق روستایی به مناطق شهری یا اطراف آن منتقل می‌شوند (Cetin and Bakirtas 2019: 212; Khan 2020: 679).

رشد گسترده شهرنشینی در کشورهای در حال توسعه باعث علاقه به مطالعه این مسئله شده است که چگونه ویژگی‌های جغرافیایی و جمعیتی در نتیجه شهرنشینی در سایر متغیرهای کلان اقتصادی تأثیر می‌گذارند. از جمله مهم‌ترین متغیرها در این زمینه توسعه انسانی است. مطالعات متعددی به دنبال توضیح عوامل مؤثر در توسعه انسانی بوده‌اند. برخی از این مطالعات به نقش متغیرهای اقتصادی (Crimmins et al. 2011; Kindig and Cheng 2017: 453)، ویژگی‌های جمعیت‌شناسی (Muarry et al. 2006: 265; Mirowsky and Rose 2016: 137)، سطوح مختلف تحصیلات (Ezzati et al. 2008: 562)، و ویژگی‌های فرهنگی (Olshansky et al. 2012: 1807) متمرکز بوده‌اند. شهرنشینی از جمله متغیرهای جمعیت‌شناختی است که تأثیرات آن در شاخص توسعه انسانی و یا ابعاد آن (آموزش، بهداشت، و درآمد سرانه) به صورت گسترده بررسی و تحلیل شده است.

امروزه شهرنشینی موتور محرک مدرنیزاسیون و رشد اقتصادی است و روند اجتناب‌ناپذیر توسعه انسانی در نظر گرفته می‌شود (Chen et al. 2016). با این حال، مهم است بدانیم که آیا گسترش شهرنشینی به بهبود توانایی و رفاه جامعه منجر شده است یا خیر. شاخص توسعه انسانی (HDI) توصیفی بهتر از وضعیت پیشرفت اقتصادی در مقایسه با تولید ناخالص داخلی (GDP) ارائه می‌دهد. HDI نه فقط تولید ناخالص داخلی بلکه دو جنبه مهم دیگر، یعنی امید به زندگی و تحصیلات، را در خود جای داده است. بنابراین، تأثیر نرخ‌های بالای شهرنشینی در HDI برای ارزیابی موفقیت شهرنشینی کشور بسیار مهم است. از یک دیدگاه، شهرنشینی به دلیل بهبود زیرساخت‌ها، خدمات

بهداشتی و آموزشی، و دست‌رسی به تکنیک‌ها و دانش بهداشتی بهتر می‌تواند به کاهش مرگ‌ومیر نوزادان و بیماری‌های عفونی کمک کند و وضعیت بهداشتی جوامع و توانایی کسب درآمد افراد را بهبود بخشد. از دیدگاه دیگر، به‌ویژه در برخی از کشورهای درحال توسعه که تراکم جمعیتی بسیار زیاد است و بخش بهداشت به‌خوبی توسعه پیدا نکرده است، افزایش شهرنشینی با افزایش جمعیت زاغه‌نشین همراه خواهد بود که با فقر، درآمدهای کم و ناپایدار، و کاهش هزینه‌مخارج بهداشتی همراه خواهد بود (Jensen 2011: 907).

مطالعات پیشین در ایران در زمینه عوامل مؤثر در شاخص توسعه انسانی عمدتاً درباره تأثیر متغیرهای کلان اقتصادی مانند شاخص‌های حکمرانی، GDP، تجارت خارجی، رشد اقتصادی، و سایر متغیرهای کلان اقتصادی است و بررسی نقش شهرنشینی در بهبود یا تنزل توسعه انسانی مورد بررسی تجربی قرار نگرفته است، درحالی‌که براساس ادبیات موضوعی، نرخ شهرنشینی تأثیراتی گسترده در عملکرد کلی اقتصاد دارد و نمی‌توان در تحلیل‌های کلان آن را نادیده گرفت. هم‌چنین، موضوعاتی از این دست حاوی دلالت‌های سیاست‌گذاری گسترده‌ای در زمینه شهرنشینی و توسعه انسانی هستند که می‌توانند در سیاست‌گذاری‌ها در این زمینه مفید واقع شوند. مرور روند آمارهای رسمی ارائه‌شده در ایران نیز بیان‌گر رشد جمعیت شهرنشین از حدود ۴۸ درصد کل جمعیت در سال ۱۳۵۵ به حدود ۷۵ درصد در سال ۱۴۰۰ است (مرکز آمار ایران ۱۴۰۰). با توجه به رشد سریع شهرنشینی در ایران، مفهوم شهرنشینی و تأثیرات آن در شاخص توسعه انسانی در برنامه‌ریزی و توسعه اقتصادی اهمیت اساسی دارد. ایران در زمره کشورهای دارای نرخ شهرنشینی سریع در دنیا قرار دارد. این موضوع ضرورت مطالعه کنونی را دوچندان کرده است؛ چراکه شهرنشینی سریع و ناقص تأثیرات و پی‌آمدهای مثبت و منفی گوناگونی برای اقتصاد دارد.

بنابراین، نتایج مطالعه حاضر می‌تواند برای تدوین برنامه‌ها و سیاست‌های شهری، اقتصادی، و اجتماعی ایران نیز راه‌گشا باشد. هم‌چنین، با توجه به مبهم‌بودن تأثیر نهایی شهرنشینی در توسعه انسانی، برآیند نهایی تأثیر نرخ شهرنشینی در توسعه انسانی به بررسی تجربی منوط است. از این‌رو، با توجه به نرخ سریع شهرنشینی در چند دهه اخیر در کشورهای درحال توسعه و اهمیت آن در برنامه‌های توسعه هدف این پژوهش، بررسی تأثیر نرخ شهرنشینی در شاخص توسعه انسانی در کشورهای درحال توسعه طی دوره زمانی ۱۹۹۰-۲۰۱۷ با رویکرد رگرسیون چندکی (quantile regression) است.

۲. ادبیات تحقیق

۱.۲ شهرها و توسعه از منظر تاریخی

رابطه بین شهرها و توسعه اقتصادی از مهم‌ترین روابط در تاریخ بشری است (Glaser 2011: 145). در اروپا و آسیای صغیر شهرها و دولت - شهرها (city states) همگی مرکز پیدایش و ظهور فرهنگ‌های باستانی و امپراتوری‌هایی مانند یونان (Greek)، ایران (Persian)، فینیقیه (Phoenician)، و روم (Romans) بودند. پس از فروپاشی امپراتوری روم در غرب اروپا، در اوایل قرون وسطی، شهرنشینی نیز مانند فرایند کلی توسعه اقتصادی دچار تأخیر و عقب‌نشینی شد. شهرنشینی و توسعه اقتصادی فقط در سطوح گذشته خود در اروپا و آسیای صغیر در امپراتوری بیزانس (Byzantine) (روم شرقی) و قسطنطنیه (Constantinople) (استانبول)، که بزرگ‌ترین شهر اروپا در این دوره به حساب می‌آمد، باقی مانده بود. در مقایسه با قسطنطنیه، هیچ شهر بزرگی در اروپا وجود نداشت و حتی سکونتگاه‌های با اندازه متوسط نیز بسیار کم و انگشت‌شمار بودند و در فاصله بسیار زیادی از یک‌دیگر قرار داشتند. در زمان تاج‌گذاری شارلمان (Charlemagne) در سال ۸۰۰، در حالی که جمعیت قسطنطنیه ۲۵۰.۰۰۰ نفر بود، شهرهای مسیحی تبار اروپای غربی مانند رم (Romans) پنجاه هزار نفر، تسالونیکا (Thessalonica) چهل هزار نفر، ناپل (Naples) سی هزار نفر، و ورونا (Verona) سی هزار نفر جمعیت داشتند (Chandler 1987: 136). تصویر مشابهی نیز در اروپای اسلام تبار جنوبی قابل‌ترسیم بود که بزرگ‌ترین شهر آن کوردوا (Cordova) با ۱۶۰.۰۰۰ نفر جمعیت و دومین شهر آن از نظر جمعیتی سویل (Seville) با ۳۵۰.۰۰۰ نفر جمعیت بود (Chandler 1987: 137). در حالی که بسیاری از شهرهای اروپا عمدتاً با سکونتگاه‌های بسیار کوچک شناخته می‌شدند، سایر بخش‌های جهان اسلام طی قرون وسطی شهرنشینی‌های عمده را تجربه می‌کردند. در سال ۱۰۰۰ بغداد مهد جهانی تکنولوژی و آموزش و بزرگ‌ترین شهر جهان با ۱/۲ میلیون نفر افراد ساکن دومین شهر بزرگ جهان به حساب می‌آمد. این شهر از نظر جمعیت سه‌برابر سومین شهر بزرگ جهان بعد از خود یعنی کوردوا با ۴۵۰.۰۰۰ نفر جمعیت بود که بزرگ‌ترین شهر اروپای غربی به حساب می‌آمد (ibid.: 139). بنابراین، رابطه شهرنشینی و توسعه اقتصادی حتی زمانی دورتر از پیدایش آن در اروپای غربی در جهان اسلام آشکار شده بود. در عین حال، پیدایش و رشد شهر و نیز انعکاس‌دهنده الگویی کلی‌تر برای رشد دولت - شهرها طی این دوره

گذار بود که در آن دولت - شهرهای متنوعی مانند فلورانس (Florence) در ایتالیا کنونی، لیسبون (Lisbon) در پرتغال، و آنتورپ (Antwerp) در بلژیک و شهرهای وابسته به اتحادیه هانز (Hanseatic League) در شمال اروپا با محوریت شهر لوبک (Lubec) در شمال آلمان همگی برپایه وجود ارتباطات و شبکه‌های تجاری به برتری و شکوفایی اقتصادی دست یافتند. ظهور این دولت - شهرها با خلق سریع ثروت همراه بود، تا آن‌جا که در اوایل قرن چهاردهم میلادی بودجه شهر ونیز در ایتالیا تقریباً برابر با کل بودجه اسپانیا و فقط ۲۰ درصد کم‌تر از کل بودجه فرانسه بود. طی سال‌های اخیر مطالعات زیادی در زمینه عوامل مؤثر شاخص توسعه انسانی انجام شده است. از مهم‌ترین و جدیدترین مطالعات بررسی ارتباط بین شهرنشینی و شاخص توسعه انسانی (HDI) بوده است. در بیش‌تر مطالعات تأثیر شهرنشینی بر یک بعد یا هر سه بعد (بهداشت، آموزش، و درآمد سرانه) متمرکز بوده است. شواهد روبه‌رشد در ادبیات نظری نشان می‌دهد که سلامت فردی و امید به زندگی (به‌منزله بعدی از شاخص توسعه انسانی) ارتباط نزدیکی با شهرنشینی دارد (Crimmins et al. 2011: 19). تأثیر شهرنشینی در امید به زندگی در ادبیات شهرنشینی همانند شمشیری دولبه است. از یک‌سو، شهرنشینی با توجه به مزایای گسترده شهرنشینی برای عملکرد اقتصادی ممکن است وضعیت سلامت و بهداشت را در جامعه بهبود ببخشد. از سوی دیگر، ممکن است قرار گرفتن مردم در معرض عوامل خطرزا و مزمن مانند آلودگی هوا، رژیم‌های غذایی ناسالم، سبک زندگی بی‌تحرک، و استرس‌های زندگی در وضعیت بهداشتی مردم و افراد جامعه تأثیراتی منفی داشته باشد (Kindig and Cheng 2017: 453).

هم‌چنین، شهرنشینی در درآمد سرانه، به‌منزله بعدی بسیار مهم از توسعه انسانی، تأثیرگذار است. شهرنشینی موتور محرک مدرنیزه‌شدن و رشد اقتصادی است و به‌منزله روند اجتناب‌ناپذیر توسعه انسانی محسوب می‌شود (Chen et al. 2016: 1864). شهرنشینی عمدتاً مبتنی بر بهره‌وری بالاتر است که ناشی از فعالیت‌های بخش صنعت، کشاورزی، و خدمات است. عوامل جذب (pull factor) مانند شغل بهتر یا فرصت درآمدی بالاتر سبب می‌شود تا افراد از مناطق روستایی به مناطق شهری مهاجرت کنند (Tolley and Kripalani 1974: 122). مطالعات متعدد اخیر نشان داده است که سطح شهرنشینی با سطح تولید ناخالص داخلی و به‌ویژه اجزای آن ارتباطی نزدیک دارد (Henderson 2003: 48). مناطق شهری در کنترل اقتصاد ملی و افزایش در مقیاس و قدرت اقتصادی نقش تعیین‌کننده‌ای

بررسی تأثیرات نرخ شهرنشینی ... (مرضیه دانشمند نارویی و دیگران) ۱۵۹

دارد. بنابراین، گسترش شهرنشینی نقشی برجسته در افزایش سطح تولید ناخالص داخلی دارد (Tolley and Kripalani 1974: 123).

آموزش نیز بعد دیگری از شاخص توسعه انسانی است که می‌تواند از شهرنشینی متأثر شود. شهرنشینی فرایندی است که طی آن افراد بیش‌تری به‌قصد زندگی در شهرها از روستاها خارج می‌شوند. این فرایند نتیجه تحولات اجتماعی، اقتصادی، و سیاسی است که با افزایش تعداد شهرهای پرجمعیت‌تر بهره‌برداری از زمین را تغییر می‌دهد و از سیستم حکومتی روستایی به شهری تغییر می‌کند. در همین زمینه، مناطق شهری به‌دلیل دسترسی آسان به خدمات برای آن‌ها جذاب‌تر شد. در مناطق شهری فرصت‌های بیش‌تری برای کسب درآمد فراهم است. مناطق شهری در مقایسه با مناطق روستایی زیرساخت‌های بهتری را برای آموزش در اختیار دارند. همچنین، امکان ادامه تحصیل در مناطق شهری در مقایسه با مناطق روستایی بیش‌تر است. این موضوع سبب تأثیرات مثبت شهرنشینی در آموزش در بین افراد می‌شود. از طرفی، فرهنگ شهری در همین جهت است و نیاز به آموزش در مناطق شهری در مقایسه با مناطق روستایی بیش‌تر احساس می‌شود (Okpala and Okpala 2009: 87). مطالعه بین‌کشوری شاه (Shah 2016) نشان داد که تولید ناخالص داخلی میزان امید به زندگی و میزان سواد تأثیر مثبتی در HDI دارند، در حالی که ضریب جینی میزان باروری و انتشار CO_2 تأثیر منفی در آن دارند. آریسمان (Arisman 2018) برای مجموعه کشورهای ASEAN نشان داد که جمعیت و نرخ رشد درآمد سرانه در HDI تأثیر مثبت می‌گذارد، در حالی که نرخ تورم و نرخ بی‌کاری تأثیری در آن نداشته است. هومیک (Bhowmik 2019) استدلال می‌کند که بین هزینه‌های تحصیلات، هزینه‌های بهداشتی، تولید ناخالص داخلی سرانه، و HDI علیت بلندمدت وجود دارد. خان و دیگران (Khan et al. 2019) نیز در مطالعه‌ای دریافت که فناوری اطلاعات و ارتباطات و رشد اقتصادی در HDI در پاکستان تأثیر مثبت و معنادار داشته است، اما شهرنشینی، تجارت، و سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی در HDI تأثیر منفی داشته است. سنگاجی (Sangaji 2016) دریافت که امید به زندگی در بدو تولد و سرانه ناخالص داخلی در HDI تأثیر مثبت دارد، در حالی که متغیرهای تورم و نرخ باروری در HDI تأثیرات منفی دارند.

بررسی موضوع تأثیر شهرنشینی در توسعه انسانی موضوعی جدید است که در مطالعات قبلی بررسی نشده است. در ادامه، برخی از مطالعات در زمینه عوامل مؤثر توسعه انسانی بررسی می‌شود.

جعفری پرویز خانلو و دیگران (۱۳۹۳) تأثیر بازبودن تجاری و سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی در شاخص توسعه انسانی در ایران را با استفاده از روش هم‌جمعی یوهانسن طی دوره زمانی ۱۳۶۰-۱۳۹۰ بررسی کردند و نشان دادند که درجه بازبودن اقتصاد در شاخص توسعه انسانی در ایران تأثیر مستقیم دارد. هم‌چنین، نتایج نشان داده است که سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی و تولید ناخالص داخلی سرانه حقیقی در شاخص توسعه انسانی تأثیر مثبت دارند. فطرس و ترکمنی (۱۳۹۳) با استفاده از روش خودتوضیح با وقفه‌های گسترده و آزمون باند رابطه مصرف سرانه انرژی، مصرف سرانه الکتریسیته، و توسعه انسانی را طی دوره زمانی ۱۳۶۹-۱۳۹۱ بررسی کردند. نتایج مطالعه آن‌ها نشان می‌دهد که در کوتاه‌مدت و بلندمدت مصرف سرانه انرژی در شاخص توسعه انسانی تأثیر منفی و معنادار دارد، اما مصرف سرانه الکتریسیته در شاخص توسعه انسانی در کوتاه‌مدت و بلندمدت تأثیر مثبت و معنادار دارد. هم‌چنین، بررسی رابطه علی نشان می‌دهد که در بلندمدت علیت دوطرفه میان مصرف انرژی و توسعه انسانی و علیت دوطرفه میان مصرف انرژی الکتریسیته و شاخص توسعه انسانی وجود دارد. بارونی و دیگران (۱۳۹۴) در مطالعه‌ای تأثیر مخارج بهداشتی در شاخص توسعه انسانی را در کشورهای منتخب با سطوح درآمدی بالا، متوسط، و پایین با روش پانل دیتا طی دوره زمانی ۲۰۰۰-۲۰۱۶ بررسی کردند. نتایج نشان داد که به‌ترتیب مخارج کل بهداشتی، دولتی، و خصوصی در کشورهای با سقف درآمد متوسط در شاخص توسعه انسانی در کشورهای گوناگون تأثیر مثبت و معنادار دارد. هم‌چنین، مخارج بهداشتی دولتی در کشورهای با سطح درآمدی پایین در شاخص توسعه انسانی تأثیر بیش‌تر دارد. نتایج مطالعه بیان‌گر تأثیر معنادار مخارج بهداشتی در بهبود وضعیت بهداشتی و توسعه کشورهای مورد مطالعه است. هم‌چنین، افزایش هزینه‌های مراقبت‌های بهداشتی گام مهمی در دستیابی به اهداف توسعه کشورهای است. شکوهی فرد و رحیم‌زاده (۱۳۹۴) عوامل مؤثر در توسعه انسانی در کشورهای منتخب عضو منا را با ره‌یافت داده‌های پانل پویا تحلیل کردند. نتایج برآورد مدل با برآوردگر چندمرحله‌ای GMM آرلانو و باند (۱۹۹۱) نشان‌دهنده این است که در همه مدل‌ها تجارت در توسعه انسانی تأثیر مثبت و معنادار دارد. به‌طوری‌که اگر واردات سرانه، صادرات سرانه، و تجارت سرانه متغیر توضیحی در مدل در نظر گرفته شوند، با افزایش ده هزار دلاری این متغیرها شاخص توسعه انسانی به‌ترتیب ۰/۰۶۸، ۰/۰۷۵، و ۰/۰۳

بررسی تأثیرات نرخ شهرنشینی ... (مرضیه دانشمند نارویی و دیگران) ۱۶۱

واحد افزایش خواهد یافت. براساس نتایج ارائه شده، مخارج آموزشی، مخارج سرانه بهداشتی، و سرمایه گذاری ۰/۰۶ مستقیم خارجی نیز تأثیر مثبت و معناداری در توسعه انسانی دارند. نوری نائینی و دیگران (۱۳۹۶) در مطالعه‌ای عوامل مؤثر در شاخص توسعه انسانی در ایران را با استفاده از رویکرد میانگین گیری بیزی طی دوره زمانی ۱۳۶۴-۱۳۹۳ بررسی کردند. در انجام محاسبات حاصل از برآورد ۹۶۰ هزار رگرسیون، پنج متغیر به منزله متغیرهای غیرشککننده مشخص شدند که عبارت‌اند از: رشد درآمدهای نفتی، رشد مخارج بهداشتی دولت، رشد تحصیلات ابتدایی، تورم، و موجودی سرمایه. سایر متغیرها تأثیر خود را در حضور متغیرهای غیرشککننده از دست داده‌اند. در مجموع، نتایج نشان داد که به منظور تلاش در جهت بالابردن شاخص توسعه انسانی در کشور باید به متغیرهای انتخاب شده توجه بیشتری کرد.

۲.۲ شهرنشینی در جهان

طی دوره هفتادساله (۱۹۵۰-۲۰۲۰) جمعیت شهرنشین جهان بیش از چهاربرابر شده است و از حدود هشت صد میلیون نفر به حدود ۴/۲۵ میلیارد نفر رسیده است. در سال ۲۰۰۹ جمعیت شهرنشین جهان به حدود ۵۰ درصد از جمعیت کل رسیده است که بیشترین افزایش جمعیت شهری در کشورهای در حال توسعه بوده است (Word Bank 2019). جدول ۱ جمعیت کل روستایی و شهری و نرخ تغییرات آن را در بازه‌های انتخابی در مناطق گوناگون جهان نشان می‌دهد.

جدول ۱. میانگین نرخ تغییرات جمعیت شهرنشین و روستانشین در جهان از سال ۱۹۷۰-۲۰۱۸

متوسط نرخ تغییرات (درصد)				جمعیت (میلیارد نفر)					
۲۰۳۰-۲۰۱۹	۲۰۱۸-۱۹۹۱	۱۹۹۰-۱۹۷۱	۱۹۷۰-۱۹۵۰	۲۰۳۰	۲۰۱۸	۱۹۹۰	۱۹۷۰	۱۹۵۰	منطقه
۰/۹۵	۱/۲۸	۱/۸۳	۱/۸۹	۸/۵۵	۷/۶۳	۵/۳۳	۳/۷۰	۲/۵۴	کل جمعیت جهان
۰/۱۷	۰/۳۴	۰/۶۴	۱/۰۷	۱/۲۹	۱/۲۶	۱/۱۵	۱/۰۱	۰/۸۱	مناطق توسعه یافته تر
۱/۰۹	۱/۵۰	۲/۲۱	۲/۲۳	۷/۲۶	۶/۳۷	۴/۱۸	۲/۶۹	۱/۷۲	مناطق کم تر توسعه یافته
۱/۶۹	۲/۱۸	۲/۶۳	۲/۹۵	۵/۱۷	۴/۲۲	۲/۲۹	۱/۳۵	۰/۷۵	جمعیت شهرنشین جهان
۰/۴۶	۰/۶۴	۱/۰۴	۲/۰۶	۱/۰۵	۰/۹۹	۰/۸۳	۰/۶۷	۰/۴۵	مناطق توسعه یافته تر
۲/۰۳	۲/۸۳	۳/۸۲	۴/۰۲	۴/۱۲	۳/۲۳	۱/۴۶	۰/۶۸	۰/۳۰	مناطق کم تر توسعه یافته
-/۰۷۰	۰/۴۱	۱/۳۰	۱/۳۷	۳/۳۸	۳/۴۱	۳/۰۴	۲/۳۵	۱/۷۹	جمعیت روستانشین جهان
-/۰۹۵	-/۰۵۸	-/۰۲۷	-/۰۴۸	۰/۲۴	۰/۲۷	۰/۳۲	۰/۳۳	۰/۳۷	مناطق توسعه یافته تر
۰/۰۰	۰/۵۱	۱/۵۲	۱/۷۵	۳/۱۴	۳/۱۴	۲/۷۲	۲/۰۱	۱/۴۲	مناطق کم تر توسعه یافته

منبع: بخش جمعیت بانک جهانی (۲۰۱۹)

توجه: مقادیر سال ۲۰۳۰ برآورد بانک جهانی (۲۰۱۹) است.

بررسی تحولات جمعیت شهرنشین نشان می‌دهد که جمعیت شهرنشین در جهان نخستین بار در سال ۱۹۵۹ به حدود یک میلیارد نفر رسید. پس از آن و با گذشت ۲۶ سال، در سال ۱۹۸۵ این جمعیت به دو میلیارد نفر رسید و پس از هفده سال به سه میلیارد نفر در سال ۲۰۰۲ رسید. در سال ۲۰۱۵ نیز این جمعیت شهرنشین به حدود چهار میلیارد نفر رسید. براساس برآوردهای بخش جمعیتی سازمان ملل (۲۰۱۹)، جمعیت شهرنشین جهان در سال ۲۰۲۸ به حدود پنج میلیارد نفر خواهد رسید. روند تغییر در نرخ رشد جمعیت شهری و روستایی و در نتیجه توزیع جمعیت شهری - روستایی پی‌آمدهای مهمی را برای اقتصاد جهانی از جمله جنبه‌های کیفیت محیط زیست جهانی خواهد داشت. برخلاف افزایش سریع جمعیت شهرنشین جهان، رشد جمعیت روستایی به‌طور درخور توجهی کند شده است.

۳. روش‌شناسی و مدل تحقیق

در این مطالعه برای برآورد مدل از روش رگرسیون چندکی (quantile regression) استفاده خواهد شد. برآورد ضرایب در رگرسیون چندکی براساس یک تابع زیان متقارن و نامتقارن انجام می‌شود و مشابه برآورد پارامترها در رگرسیون حداقل مربعات محاسبه است. رگرسیون چندکی بدون داشتن محدودیت‌های فرضیات رگرسیون کلاسیک امکان دخالت متغیرهای توضیحی در تمام قسمت‌های توزیع به‌ویژه در دنباله‌های انتهایی و ابتدایی را فراهم می‌آورد. زمانی که توزیع جملات خطا نرمال نیست، در توزیع‌های با دنباله‌های بلند و نامتقارن، هم‌چنین با وجود ناهمگنی رگرسیون این رگرسیون پارامترها را برآورد می‌کند. این رویکرد را کوینکر و باست (Koenker 1978) و باسست (Bassett and) ارائه دادند و به تدریج به رویکردی جامع برای تحلیل آماری در مدل‌های خطی و غیرخطی متغیر پاسخ در زمینه‌های مختلف و به‌ویژه اقتصاد تبدیل شدند. هدف اصلی در به‌کارگیری رگرسیون چندک این است که با نگاهی دقیق و جامع در ارزیابی متغیر پاسخ مدلی ارائه کند تا امکان دخالت متغیرهای توضیحی نه فقط در مرکز ثقل داده‌ها بلکه در تمام قسمت‌های توزیع به‌ویژه در دنباله‌های انتهایی و ابتدایی فراهم شود. رگرسیون چندک سری‌های زمانی به رویکرد داده‌های ترکیبی نیز قابل توسعه است. به‌طور خاص، در این حالت فقط نمایش ضرایب تصادفی هم‌بسته رگرسیون چندک سری زمانی گسترش داده می‌شود. داده‌های ترکیبی به اقتصاددان اجازه می‌دهد

تا وابستگی بین رگسورها و ضرایب تصادفی را مطالعه و فرض هم‌بستگی را در سراسر آن‌ها تضعیف کند (یعنی غنی‌سازی ساختار وابستگی مجاز بین ضرایب مختلف). در نتیجه، برآوردها در رویکرد سری زمانی و داده‌های ترکیبی تفاوت چندانی از نظر تفسیری نخواهند داشت، اما حاوی نکاتی ارزشمند است؛ چراکه مقادیر متغیر وابسته در کشورهای گوناگون متفاوت است و بسته به ضرایب برآوردی در چندک‌های مختلف به ارائه راه‌کارهایی مختص هر گروه کشوری پرداخته است. در رگرسیون چندک، برخلاف رگرسیون معمولی، از حداقل کردن مجموع قدرمطلق باقی‌مانده‌های موزون برای برآورد ضرایب مدل الگو استفاده می‌شود که به روش حداقل قدر مطلق انحرافات (Least Absolute Deviations/ LAD) معروف است (Koenker and Bassett 1978: 35-39). رگرسیون چندکی با اقتباس از مطالعه تریپاتی (Tripathi 2019) به صورت زیر تصریح می‌شود:

$$q\left(\frac{HDI_{it}}{\Omega_t}\right) = \beta_0 + \theta_1 UR_{it} + \theta_2 URCPI_{it} + \theta_3 EDU_{it} + \theta_4 CO2_{it} + \theta_5 UNE_{it} + \theta_6 HE_{it} + \varepsilon_{it}$$

در رابطه فوق $q\left(\frac{HDI_{it}}{\Omega_t}\right)$ کوانتایل شرطی (conditional quantile) شاخص توسعه انسانی (HDI) است و Ω_t شامل اطلاعات موردنظر در زمان t است. تعریف سایر متغیرها در جدول ۲ ارائه شده است.

جدول ۲. فهرست متغیرها و منبع آن‌ها

منبع	نماد	متغیر
بانک جهانی (۲۰۲۰)	UR	نرخ شهرنشینی (درصد جمعیت شهرنشین از کل جمعیت ضرب در ۱۰۰)
سازمان ملل (۲۰۲۰)	HDI	شاخص توسعه انسانی
بانک جهانی (۲۰۲۰)	URCPI	شاخص قیمت مناطق شهری
بانک جهانی (۲۰۲۰)	EDU	مخارج آموزشی
بانک جهانی (۲۰۲۰)	CO2	انتشار دی‌اکسیدکربن
بانک جهانی (۲۰۲۰)	Une	نرخ بی‌کاری
بانک جهانی (۲۰۲۰)	HE	مخارج بهداشتی

باتوجه به مبانی نظری و مطالعات تجربی، علائم انتظاری متغیرها به صورت جدول ۳ است.

جدول ۳. علائم انتظاری ضرایب

علامت	نماد	متغیر
-/+	UR	نرخ شهرنشینی
-	URCPI	شاخص قیمت مناطق شهری
+	EDU	مخارج آموزشی خانوار شهری
-	CO2	انتشار دی‌کسیدکربن
-	GR	رشد اقتصادی استان
+	HE	مخارج بهداشتی خانوار شهری

منبع: ادبیات تحقیق و مطالعات تجربی

۴. یافته‌های تحقیق

قبل از برآورد مدل رگرسیونی لازم است که ایستایی متغیرهای مطالعه بررسی شود. برای داده‌های ترکیبی در سطح کلان (کشوری، استانی، و منطقه‌ای) به‌طور معمول فرض می‌شود که تعداد مقاطع ثابت و تعداد دوره‌های زمانی به‌سمت بی‌نهایت میل کند و با توجه به این مسئله لازم است که آزمون ریشه واحد مناسب انتخاب شود. آزمون‌های ریشه واحد در داده‌های ترکیبی را کواه (Quah 1994) پایه‌ریزی کرد. این مطالعات را لین، لوین، و چو (Line, Levin, Chue /LLC 1992) و ایم، پسران، و شین (Im, Pesaran, Shin /IPS 1997) کامل کردند. لین، لوین، و چو (LLC) نشان دادند که در داده‌های ترکیبی استفاده از آزمون ریشه واحد مربوط به این داده‌ها دارای قدرت آزمون بیش‌تری در مقایسه با استفاده از آزمون ریشه واحد برای هر مقطع به‌طور جداگانه است. نتایج آزمون ریشه واحد لین، لوین، و چو (LLC) و ایم، پسران، و شین (IPS) در جدول ۴ ارائه شده است.

جدول ۴. نتایج آزمون ریشه واحد ایستایی

IPS		LLC		متغیر	نماد
احتمال	آماره	احتمال	آماره		
۰/۰۰۰	-۳/۵۹	۰/۰۰۰	-۳/۵۹	شاخص توسعه انسانی	HDI
۰/۰۰۰	-۳/۱۸	۰/۰۰۰	-۳/۱۱	نرخ شهرنشینی	UR
۰/۰۰۲۴	-۲/۰۱	۰/۰۰۲۳	-۲/۰۷	شاخص قیمت مناطق شهری	URCPI
۰/۰۰۰	-۲/۷۴	۰/۰۰۰	-۲/۸۵	مخارج آموزشی خانوار شهری	EDU
۰/۰۰۰	-۳/۳۷	۰/۰۰۰	-۳/۲۱	انتشار دی‌کسیدکربن	CO2
۰/۰۰۰	-۳/۷۴	۰/۰۰۰	-۳/۸۸	رشد اقتصادی استان	GR
۰/۰۰۰	-۲/۸۳	۰/۰۰۰	-۲/۹۰	مخارج بهداشتی خانوار شهری	HE

منبع: یافته‌های پژوهش

براساس نتایج جدول ۴، فرض صفر مبنی بر وجود ریشه واحد را می‌توان رد کرد. به عبارتی، متغیرهای مورد مطالعه در سطح ایستا بوده است. در ادامه، نتایج برآورد رگرسیون کوانتایل در جدول ۵ ارائه شده است.

جدول ۵. نتایج برآورد رگرسیون کوانتایل

متغیر	Q33	Q50	Q67
URB	-۰/۱۶۹ (-۲/۳۲)	-۰/۱۱۰ (-۱/۷۲)	-۰/۳۳۶ (۵/۴۹)
URCPI	۰/۰۷۵ (۰/۸۱۸)	۰/۱۰۸ (۱/۲۹)	۰/۰۸ (۰/۱۵)
EDU	۰/۲۹۹ (۴/۵۹)	۰/۲۳۶ (۳/۳۳)	۰/۱۷۹ (۲/۶۵)
CO2	-۰/۰۷۳ (-۱۷/۰۳)	-۰/۰۷۸ (-۲۳/۱۸)	-۰/۰۸۴ (۲۶/۲۳)
GR	۰/۰۶۶ (۶/۲۳)	۰/۰۶۴ (۷/۰۴)	۰/۱۶۸۸ (۷/۷۱)
HE	۰/۱۷۲ (-۱/۲۲)	۰/۲۴۰ (۲/۲۷)	۰/۲۸۵ (۳/۳۲)
C	۰/۲۹ (۲/۵۴)	۰/۳۷ (۳/۰۲)	۰/۴۵ (۳/۱۱)

منبع: یافته‌های پژوهش (اعداد داخل پرانتز بیان‌گر آماره t است).

نتایج روش چندکی نشان می‌دهد که در کشورهای مورد بررسی تأثیر نرخ شهرنشینی در شاخص توسعه انسانی منفی و معنادار بوده است. به عبارت دیگر، با افزایش نرخ شهرنشینی شاخص توسعه انسانی در دوره مورد بررسی کاهش یافته است. با توجه به چندک‌های مورد بررسی در چندک‌های بالای توسعه انسانی تأثیر منفی نرخ شهرنشینی در شاخص توسعه انسانی قوی‌تر شده است. این نتایج نشان می‌دهد وقتی نرخ شهرنشینی بزرگ یا از تمرکز شهری بیش‌تر می‌شود، ارائه خدمات عمومی به ساکنان شهری به چالش کشیده می‌شود. هم‌چنین، افزایش نرخ شهرنشینی بدون توجه به تقویت زیرساخت‌های شهری با افزایش نرخ حاشیه‌نشینی آلودگی بیش‌تر و تأثیرات منفی در وضعیت سلامت و بهداشت شاخص توسعه انسانی را به صورتی منفی تحت تأثیر قرار می‌دهد و کیفیت زندگی را کاهش می‌دهد. براساس سایر نتایج این مطالعه، مخارج بهداشتی و آموزشی در شاخص توسعه

بررسی تأثیرات نرخ شهرنشینی ... (مرضیه دانشمند نارویی و دیگران) ۱۶۷

انسانی تأثیر مثبت داشته است. به عبارتی، با افزایش سطح مخارج در زمینه بهداشت و آموزش، که سبب بهبود مهارت‌های نیروی کار و هم‌چنین سلامت نیروی کار می‌شود، ضمن بهبود وضعیت بهداشتی افراد، افزایش درآمد اکتسابی و هم‌چنین بهره‌وری، شاخص توسعه انسانی را به صورتی مثبت تحت تأثیر قرار می‌دهد. از سوی دیگر، با افزایش انتشار CO₂، که تهدیدی برای بهبود کیفیت زندگی نیز محسوب می‌شود، شاخص توسعه انسانی به صورت منفی تحت تأثیر قرار می‌گیرد که این تأثیر در چندک‌های بالای توسعه انسانی نیز تقویت شده است. براساس سایر نتایج، رشد اقتصادی در شاخص توسعه انسانی تأثیر مثبت و معنادار داشته است. این تأثیر در چندک‌های بالا نیز تقویت شده است. به عبارتی، با افزایش شاخص توسعه انسانی تأثیر رشد اقتصادی در توسعه انسانی در چندک‌های بالا بیش تر می‌شود. براساس سایر نتایج این مطالعه، شاخص بهای کالا و خدمات مصرفی در شاخص توسعه انسانی تأثیر معنادار نداشته است.

در ادامه، برای بررسی تقارن کوانتایل‌های مورد بررسی از آزمون نیووی و پاول (Newey and Powel 1987) استفاده شده است. نتایج آزمون تقارن در جدول ۶ ارائه شده است.

جدول ۶. بررسی نتایج تقارن

متغیر / کوانتایل	۰/۲۰-۰/۸۰	۰/۴۰-۰/۶۰
UR	۰/۱۵۲	۰/۱۸۷
URCPI	۰/۱۷۸	۰/۲۰۱
EDU	۰/۱۵۷	۰/۱۴۲
CO2	۰/۵۸	۰/۵۳۱
GR	۰/۲۵۷	۰/۲۱۱
HE	۰/۲۳۵	۰/۲۴۱

منبع: یافته‌های پژوهش

باتوجه به مقدار احتمال آماره نیووی و پاول در چندک‌های مورد فرضیه صفر مبنی بر تقارن نتایج تأیید شده است. به عبارتی، با افزایش شاخص توسعه انسانی تأثیر متغیرهای مستقل در شاخص توسعه انسانی در مجموع افزایش یافته است.

۵. نتیجه‌گیری و پیشنهادهای

اخیراً تفاوت‌های شهری و روستایی و تأثیرات آن در وضعیت آموزش، بهداشت، و اقتصادی سلامت و امید به زندگی مورد توجه و تمرکز بسیاری از پژوهش‌گران قرار گرفته است. هم‌اکنون حدود نیمی از جمعیت جهان در مناطق شهری زندگی می‌کنند و پیش‌بینی‌های سازمان ملل نشان می‌دهد که ۶۰ درصد جمعیت جهان تا سال ۲۰۳۰ در مناطق شهری ساکن خواهند شد. اگر اقداماتی برای مهار آن انجام نشود، نرخ بالای شهرنشینی می‌تواند به معنای افزایش تعداد افرادی باشد که تحت تأثیر گسترش شهری قرار دارند. این مطالعه از نخستین تلاش‌ها در ایران برای درک رابطه بین شهرنشینی و توسعه انسانی است. در ایران براساس ماده ۱ قانون شهرداری‌ها، کانون‌های جمعیتی بالغ بر پنج هزار نفر به شهر تبدیل می‌شوند. توجه صرف به مؤلفه‌های جمعیتی در ایجاد شهرها باعث می‌شود نرخ شهرنشینی افزایش یابد، اما توسعه انسانی متناسب و هم‌زمان بهبود نداشته باشد. توسعه انسانی نماینده‌ای از بسیاری از متغیرهای اقتصادی است؛ چراکه وضعیت آموزش، بهداشت، و درآمد سرانه را به تصویر می‌کشد.

هدف این مطالعه بررسی تأثیر شهرنشینی در شاخص توسعه انسانی در کشورهای در حال توسعه طی دوره زمانی ۱۹۹۰-۲۰۱۷ بوده است. نتایج این مطالعه نشان داد که تأثیر نرخ شهرنشینی در شاخص توسعه انسانی منفی و معنادار بوده که در چندک‌های بالا این تأثیر قوی‌تر شده است. به بیان دیگر، در مقادیر بالای توسعه انسانی تأثیرات شهرنشینی در شاخص توسعه انسانی نیز بیش‌تر و بیش‌تر خواهد شد. براساس سایر نتایج این مطالعه، مخارج بهداشتی، آموزشی، و رشد اقتصادی در شاخص توسعه انسانی تأثیر مثبت داشته‌اند. هم‌چنین، انتشار CO_2 در شاخص توسعه انسانی تأثیر منفی و معنادار داشته است، اما تأثیر شاخص بهای کالاها و خدمات مناطق شهری در شاخص توسعه انسانی معنادار نبوده است. از منظر روش‌شناختی، این مقاله بر جنبه‌های امیدوارکننده استفاده از مدل‌های اقتصادسنجی مانند رویکرد چندکی تأکید می‌کند؛ زیرا امکان بررسی تأثیرات متغیرهای مستقل در چندک‌های مورد نظر متغیر وابسته را فراهم می‌آورد که در رگرسیون مرسوم چنین امکانی وجود ندارد. از نتایج این‌گونه برداشت می‌شود که شهرنشینی سریع نتوانسته است به اهداف خود در کشورهای مورد مطالعه دست پیدا کند و صرف افزایش جمعیت شهری و بزرگ‌شدن شهر بهبود کیفیت زندگی انسانی فراهم نمی‌شود.

شهرنشینی سریع سبب فشار بر زیرساخت‌های اقتصاد شهری و به‌ویژه بخش‌های بهداشت و آموزش در این کشورها شده که افزایش جمعیت حاشیه‌نشین و زاغه‌نشین فقط یکی از نخستین تأثیرات این رشد سریع شهرنشینی بوده است. این نتایج گویای شهرنشینی ناقص در کشورهای مورد مطالعه بوده است. در این زمینه، پیش‌نهادهای برگرفته از نتایج مطالعه حاضر را در دو دسته می‌توان ارائه داد: شهرنشینی از طریق مهاجرت به شهرهای موجود و شهرنشینی از طریق ایجاد شهرهای جدید. روند شهرنشینی در ایران طی دو دهه اخیر افزایشی بی‌رویه یافته است. هم‌چنین، توزیع امکانات شهرها در کشورهای در حال توسعه از جمله ایران متوازن نیست و شکاف عمده‌ای بین شهرها وجود دارد و تراکم و تمرکز شهری دامن‌گیر بسیاری از کلان‌شهرها شده است. بنابراین، بهبود زیرساخت‌های شهری به‌ویژه در حوزه آموزش و بهداشت می‌تواند تا حد زیادی بهبود کیفیت زندگی را فراهم کند. بنابراین، تدوین برنامه توسعه شهرها با توجه به الگوی رشد جمعیت و روند مهاجرت ضرورت دارد. کشورهای در حال توسعه، به‌ویژه کشورهای مورد مطالعه، باید ضمن کنترل شهرنشینی و کاهش سرعت آن متناسب با توسعه زیرساخت‌ها در بخش شهری، ضمن کسب مزیت‌های فراوان شهرنشینی از تأثیرات منفی آن در محیط زیست شهری، تراکم بیش از حد شهری، و فشار بر زیرساخت‌های اقتصاد شهری بکاهند. از منظر ایجاد شهرهای جدید، بازنگری در قوانین و مقررات ضرورت دارد. با توجه به این که هدف اصلی از گسترش شهرنشینی افزایش رفاه و دسترسی آسان به خدمات و توسعه انسانی است، پیش‌نهاد می‌شود به منظور تطبیق سرعت گسترش شهرنشینی و توسعه انسانی، تبدیل کانون‌های جمعیتی به شهرها به صورت مرحله‌ای و مشروط باشد تا از این ره‌گذر حداقل امکانات زیرساختی، اجتماعی، فرهنگی، و اقتصادی لازم برای ایجاد شهرها در بازه زمانی معین فراهم شود و پس از ارزیابی و احراز شرایط تبدیل قطعی کانون جمعیتی به شهر انجام شود. مطالعات آینده در زمینه شهرنشینی و توسعه انسانی می‌توانند به تأثیر شهرنشینی در ابعاد شاخص توسعه انسانی متمرکز شوند و این موضوع را بررسی کنند که شهرنشینی کدام بعد را با شدت بیشتری تحت تأثیر قرار داده است. هم‌چنین، این مطالعات می‌توانند تأثیرات غیرخطی نرخ شهرنشینی در شاخص توسعه انسانی را با حضور متغیر آستانه برآورد و تحلیل کنند.

پیوست

فهرست کشورهای مورد مطالعه

ایران	جامائیکا	ویتنام
کوبا	تونس	مصر
مکزیک	ازبکستان	اندونزی
تایلند	سريلانکا	بنگلادش
مراکش	کاستاریکا	کنگو
الجزایر	کنیا	آنگولا
اکوادور	غنا	تاجیکستان

کتابنامه

احمدی، علی محمد و نسرين حصارمقدم (۱۳۹۲)، «بررسی اثر آزادسازی تجاری روی شاخص توسعه انسانی در کشورهای در حال توسعه»، فصل نامه مطالعات راهبردی سیاست گذاری عمومی، س ۴، پیاپی ۱۱.

بارونی، محسن و دیگران (۱۳۹۴)، «تأثیر مخارج بهداشتی (دولتی - خصوصی) در شاخص توسعه انسانی در کشورهای منتخب با سطوح درآمدی بالا، متوسط و پایین: ۲۰۱۰-۲۰۰۰»، فصل نامه مدیریت بهداشت و درمان، دوره ۶، ش ۲.

جعفری صمیمی، احمد و سیدمحمی الدین احمدپور (۱۳۹۰)، «بررسی رابطه شاخص عملکرد محیط زیست و رشد اقتصادی در کشورهای توسعه یافته»، فصل نامه اقتصاد محیط زیست و انرژی، س ۱، ش ۱.

شکوهی فرد، سیامک و فرزاد رحیمزاده (۱۳۹۴)، «تحلیل عوامل مؤثر بر توسعه انسانی در کشورهای منتخب عضو منا با تأکید بر حجم تجارت: ره یافت داده های پانل پویا»، در: مجموعه مقالات اولین همایش علمی پژوهشی علوم مدیریت و برنامه ریزی، آموزش و استاندارسازی ایران، تهران: انجمن توسعه و ترویج علوم و فنون بنیادین.

فرازمند، حسن و دیگران (۱۳۹۲)، «ارتباط بین توسعه مالی، رشد اقتصادی و مصرف انرژی؛ رویکرد آزمون باند و علیت تودا و یاماموتو»، فصل نامه اقتصاد مقداری (بررسی های اقتصادی سابق)، دوره ۱۰، ش ۱.

بررسی تأثیرات نرخ شهرنشینی ... (مرضیه دانشمند نارویی و دیگران) ۱۷۱

مرکز آمار ایران، سالنامه آماری سالهای مختلف.

مکیان، سیدنظام‌الدین و دیگران (۱۳۹۱)، «بررسی اثر رشد تجارت بر رشد توسعه انسانی در کشورهای منتخب آسیایی: رهیافت داده‌های تابلویی»، فصلنامه اقتصاد مقدماتی (بررسی‌های اقتصادی سابق)، دوره ۹، ش ۱.

مکیان، سیدنظام‌الدین و مژده بی‌باک (۱۳۹۴)، «تأثیر حکم‌رانی خوب بر شاخص توسعه انسانی: یک تحلیل بین‌کشوری»، فصلنامه مدل‌سازی اقتصادی، س ۹، ش ۲.

نوری نائینی، محمدسعید و دیگران (۱۳۹۶)، «بررسی عوامل مؤثر بر شاخص توسعه انسانی در ایران با استفاده از رویکرد میانگین‌گیری بیزی»، فصلنامه علمی - پژوهشی پژوهش‌های رشد و توسعه اقتصادی، س ۱۷، ش ۴.

- Bocquier, P. (2015), "World Urbanization Prospects: An Alternative to the UN Model of Projection Compatible with Urban Transition Theory", *Demographic Research*, vol. 12, no. 9.
- Cetin, M. and I. Bakirtas (2019), "Does Urbanization Induce the Health Expenditures? A Dynamic Macro-Panel Analysis for Developing Countries", *Journal of Urban Economic*, vol. 61.
- Chandler, T. (1987), *Four Thousand Years of Urban Growth: An Historical Census*, United Kingdom: The Edwin Mellen Press.
- Chen, K. et al. (2016), "Urbanization Level and Vulnerability to Heat-Related Mortality in Jiangsu Province, China", *Environ Health Perspect*, vol. 124.
- Chen, Z. et al. (2013), "Beyond Lewis: Rural-to-Urban Migration with Endogenous Policy Change", *China Agricultural Economic Review*, vol. 5, no. 2.
- Choy, L. H. and V. J. Li (2019), "The Role of Higher Education in China's Inclusive Urbanization", *Cities*, vol. 60.
- Crimmins, E. M. et al. (2011), *Explaining Divergent Levels of Longevity in High-Income Countries*, Washington D.C.: National Academies Press.
- Ezzati, M. et al. (2008), "The Reversal of Fortunes: Trends in County Mortality and Cross-County Mortality Disparities in the United States", *PLoS Med*, vol. 5.
- Fujita, M. and J. F. Thisse (2002), *Economics of Agglomeration: Cities, Industrial Location, and Regional Growth*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Glaeser, E. L. (1998), "Are Cities Dying?" , *Journal of Economic Perspectives*, vol. 122, no. 2.
- Henderson, V. (2003), "The Urbanization Process and Economic Growth: The So-What Question", *Journal of Economic Growth*, vol. 8.
- Jensen, C. (2011), "Marketization Via Compensation: Health Care and the Politics of the Right in Advanced Industrialized Nations", *British Journal of Political Science*, vol. 41.

- Ji, L. and W. Zhang (2020), "Fiscal Incentives and Sustainable Urbanization: Evidence from China", *Sustainability*, vol. 12, no. 1.
- Khan, U. (2020), "The Nexus between Urbanization, Gross Capital Formation, and Economic Growth: A Study of Saudi Arabia", *The Journal of Asian Finance, Economics, and Business*, vol. 7, no. 12.
- Kindig, D. A. and E. R. Cheng (2017), "Even as Mortality Fell in Most US Counties, Female Mortality Nonetheless Rose in 42.8 Percent of Counties from 1992 to 2011", *Health Aff*, vol. 32.
- Koenker, R. and G. Bassett (1978), "Regression Quantiles", *Econometrica*, vol. 46, no. 1.
- Mirowsky J. and C. Ross (2016), "Socioeconomic Status and Subjective Life Expectancy", *Social Psychology Quarterly*, vol 63, no. 2.
- Murray, C. J. et al. (2006), Eight Americas: Investigating Mortality Disparities Across Races, Counties, and Race-Counties in the United States, *PLoS Med*, vol. 3.
- Okpala, A. and C. Okpala (2009), "Economics & Religious Implications on Adult Literacy in Sub-Saharan Africa", *The Journal of Applied Business Research*, vol. 25, no. 1.
- Olshansky, S. J. et al. (2012), "Differences in Life Expectancy Due to Race and Educational Differences are Widening, and Many May not Catch up", *Health Aff*, vol. 31.
- Tolley, G. S., and G. K. Kripalani. (1974), "Stages of Development and Urbanization", in: *Urban and Social Economics in Market and Planned Economies*, A. A. Brown, J. A. Licori, and E. Neuberger (eds.), New York: Praeger.
- Tripathi, S. (2013), "Do Large Agglomerations Lead to Economic Growth? Evidence from Urban India", *Review of Urban & Regional Development Studies*, vol. 25.
- Tripathi, S. (2019), "Urbanization and Human Development Index: Cross-Country Evidence", MPRA Paper No. 97474: <<https://www.mpra.ub.uni-muenchen.de/97474/>>.
- United Nations (2020), "World Urbanization", Prospects: XX Revision.
- World Bank (2019), "World Development Report 2019".
- Zi, L. Y. (2017), "Urbanization and Economic Growth in China: An Empirical Research Based on VAR Model", *International Journal of Economics and Finance*, vol. 9, no. 3.